

“YUSUF XOS HOJIB VA UNING “QUTADG‘U BILIG” ASARI” TAHLILI

Rahmatova Madina Shahobiddinovna

Farg‘ona davlat universiteti filologiya fakulteti

o‘zbek tili yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Yusuf Xos Hojibning "Qutadg‘u bilig" asari o‘zining didaktik va ma’rifiy xususiyatlari bilan o‘rta asrlar turkiy adabiyotining eng muhim asarlaridan biridir. Ushbu asar turkiy xalqlarning axloqiy, siyosiy, ijtimoiy va ma’naviy tafakkurini aks ettirib, jamiyatni boshqarish, baxtli hayot kechirish va axloqiy qadriyatlarni hurmat qilishga doir qimmatli maslahatlarni beradi. Asarda hukmdorning fazilatlari, axloqiy yuksalishning ahamiyati, bilimning roli va baxtli hayotga erishishning asoslari ko‘rsatilgan. "Qutadg‘u bilig" asari o‘zining mazmuni, g‘oyaviy boyligi va didaktik shakli bilan nafaqat o‘z davrining, balki keyingi asrlarning ham muhim axloqiy manbai bo‘lib xizmat qilgan. Asar, nafaqat siyosiy boshqaruvchilarga, balki har bir insonga axloqiy va ma’naviy yuksalish yo‘lida foydali maslahatlar beradi.

Kalit so‘zlari: Yusuf Xos Hojib, Qutadg‘u bilig, o‘rta asr turk adabiyoti, didaktik adabiyot, baxt, axloq, hukmdor fazilatlari, bilim, siyosiy tafakkur, insoniy qadriyatlar, ma’naviy yuksalish, jamiyat boshqaruvi, axloqiy qadriyatlar, O‘rta Osiyo madaniyati.

KIRISH

O‘rta asrlar turk adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo‘lgan Yusuf Xos Hojib tomonidan yozilgan "Qutadg‘u bilig" ("Saodatga eltuvchi bilim") asari turkiy she’riyatning eng muhim durdonalaridan biri sifatida keng tanilgan. Ushbu asar, faqat adabiyot sifatida emas, balki axloqiy, ijtimoiy va siyosiy tafakkur nuqtai nazaridan ham katta ahamiyatga ega. "Qutadg‘u bilig" nafaqat o‘z zamonasining siyosiy va ijtimoiy masalalarini yoritadi, balki insonning baxtli va axloqiy hayot kechirishining asoslardir.

ASOSIY QISM

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari islomiy turkiy adabiyotni boshlabgina qolmay, uni yangi taraqqiyot bosqichiga ham ko‘tardi. Ushbu asar nafaqat turkiy xalqlar

adabiyoti an'analari, balki qardosh xalqlar, jumladan, forsiy adabiyot tajribalarini ham ijodiy o'zlashtirgan holda yozilgan. Ushbu asar XI asr so'z san'atining nodir namunasi bo'lib, unda o'z davrining ilg'or ijtmoy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy masalalari badiiy talqin qilingan, turkiy xalqlar tarixi, madaniyati, ilm-fani, urf-odat va an'analari, turmush tarzi, qadriyatlarini xususida batafsil ma'lumot berilgan. Lekin dostonning oxiridagi shikoyat ohanglariga qaraganda, ulug' shoir umrining oxiri bu davlatning tanazzuli davriga to'g'ri kelgan, shunga muvofiq hayoti ham og'ir kechgan.

Yusuf Xos Hojib, O'rta Osiyo hududida joylashgan Bolasog'un shahrida tug'ilgan. U turk xalqining qadimiy an'analari, ilm-fan, adabiyot va axloq sohasidagi yuksak merosini o'rgangan shaxs sifatida tarixda muhim o'rin egallaydi. Yusuf Xos Hojibning hayoti ko'p jihatdan siyosiy faoliyat bilan bog'liq bo'lgan. U asosan Xorazm va Bolasog'un atrofida faoliyat yuritgan. Uning asarlari turkiyga xos bo'lgan klassik adabiyotning rivojiga katta hissa qo'shgan.

"Qutadg'u bilig" asari 1069–1070 yillarda yozilgan she'riy asar sifatida turkiy tilda yaratilgan. Asar muallifning so'nggi tahriridan o'tgach Tabg'ach Bug'roxonga taqdim etilgan. Uning nusxasi 38 misralik nasriy muqaddimadan iborat. Nasriy muqaddima tugagach, 77 baytdan iborat she'riy muqaddima keladi. So'ngra 73 fasl nomining mundariyasi (fihristi) berilib, undan keyin yana unvonga va mavzuga o'tiladi. 73 ta faslning dastlabki o'n bittasi debochadan iborat bo'lib, an'anaviy hamd, sano, na't, Qoraxonga madh, yetti kavokib va o'n ikki burj, tilning foydasi, kitob egasining uzri, ezgulik, bilim va uquvning foydasi, kitob qahramonlariga nom berilishi va qarilikka o'kinishdan iborat. O'n ikkinchi fasldan bevosita voqealar bayoniga o'tiladi. Asar jami 6520 bayt hisoblanadi.

"Qutadg'u bilig" Qoraxoniylar hokimiyatining o'ziga xos nazmiy nizomnomasi bo'lib, bu ramziy-timsoliy asar yurt egalari bo'lmish hukmdorlar va katta-kichik amaldorlarga atab yozilgan va asarda ularga mamlakatni adolat bilan boshqarish, tinchlikni saqlash, raiyatga zulm qilmaslik, bil'aks, xalqning og'irini yengil qilish, turmushini farovon aylash, jamiyatning ma'naviyaxloqiy negizlarini mustahkamlash, ilm-ma'rifatga keng e'tibor berish, iste'dod sohiblarini qo'llab-quvvatlash, huquq, burch, adolat bo'yicha maslahat va tavsiyalar berilgan. Hukmdorlar adabnomasi — "Qutadgu bilig" Qoraxoniylar sulolasi misolida turkiy davlatchilik asoslari yangi bosqichga ko'tarilgan davrda zamon

kun tartibiga qo‘ygan siyosiy-ijtimoiy masalalarni hal qilishda asosiy dastur bo‘lgan. Shoirning u yoki bu masala bo‘yicha pand-nasihatlar xuddi hikmatday jaranglaydi, xalq maqollariga o‘xshab ketadi — ularning badiiy yuksakligi va ma’rifiy ahamiyati ham shundadir.

“Qutadg‘u bilig” – baxt-u saodat haqidagi kitobdir. Asarni o‘qib, ibrat olgan, undagi ko‘rsatmalarga amal qilgan kishilarga saodat eshiklari ochiladi.

Asarining tuzilishi tizimli bo‘lib, unda ma’naviy va axloqiy tushunchalar, hayotiy maslahatlar, jamiyatdagi rollar va o‘zgarishlarga doir tafakkurlar bilan boyitilgan. Asar to‘rtta asosiy qismga bo‘lingan:

1. Birinchi qism – hukmdorning baxtli va adolatli bo‘lishi, jamiyatni boshqarishning asosiy tamoyillari haqida.
2. Ikkinchi qism – davlat maslahatchilari va hukmdorga yordam beruvchi odamlarning fazilatlari haqida.
3. Uchinchi qism – baxt, bilim va axloqiy tarbiya haqidagi tafakkurlar.
4. To‘rtinchi qism – insonning hayoti, uning jamiyatdagi o‘rni va har bir inson uchun baxtli hayot kechirishning yo‘llari.

Har bir qismda Yusuf Xos Hojib o‘zining ma’rifiy qarashlari, siyosiy tajribalari va axloqiy qoidalarini keng tahlil qilib, ular orqali jamiyatga va insonlarga foydali maslahatlar beradi.

“Qutadg‘u bilig” asarining asosiy g‘oyasi — baxtli va adolatli hayot kechirish uchun kerak bo‘ladigan bilimni, axloqni va dono qarorlarni taqdim etishdir. Yusuf Xos Hojib asar orqali odamlarning ruhiy, axloqiy, siyosiy va ijtimoiy jihatdan yuksalishini nazarda tutgan. Shuningdek, u davlat boshqaruvi va rahbarlikni samarali amalga oshirish uchun kerakli fazilatlarni, masalan, dono qarorlar qabul qilish, adolatli bo‘lish, xalqni sevish, bilimga intilish va axloqni hurmat qilishni ta’kidlaydi.

Asarda hukmdor va vazir o‘rtasidagi suhbat, o‘rta asrlar jamiyatining siyosiy, axloqiy va ma’rifiy tafakkurini aks ettiradi. Shu bilan birga, asar o‘zining didaktik xarakteri bilan nafaqat siyosiy boshqaruvchilarga, balki har bir insonga baxtli, ma’naviy yuksak hayot kechirish yo‘llarini ko‘rsatadi.

1. Hukmdor va davlat boshqaruvi: "Qutadg'u bilig"da hukmdorning yuksak sifatleri haqida ko'plab mulohazalar mavjud. Asarda hukmdor xalqni boshqarishda qanday fazilatlarga ega bo'lishi kerakligi batafsil bayon etilgan. Adolat, donoqarorlar qabul qilish, xalqni sevish, bilimga intilish — bunlarning barchasi hukmdorning sifatleri sifatida ko'rsatiladi. Ayniqsa, hukmdorning dono bo'lishi, har qanday vaziyatda adolatni ta'minlashi, shuningdek, unga xiyonat qilmaslikni ta'kidlash mumkin.

2. Axloq va baxt: Asarda baxtli hayot kechirish uchun insonning axloqiy yuksalishi, o'zini bilishi va boshqalarga hurmat ko'rsatishi zarurligi ko'rsatilgan. Yusuf Xos Hojib insonning baxtiga erishishi uchun u o'z maqsadlariga erishishda sabr, mehnatsevarlik va o'zgarishga tayyorlikni ta'kidlaydi. Baxtni faqat tashqi omillardan emas, balki insonning ichki holatidan, uning axloqiy va ma'naviy jihatdan yuksalishidan izlash lozimligi ko'rsatilgan.

3. Bilim va ta'limning ahamiyati: "Qutadg'u bilig"da bilimga katta ahamiyat berilgan. Asarda bilimning inson hayotidagi o'rni, uning baxtli hayot kechirishdagi roli haqida ko'plab fikrlar mavjud. Yusuf Xos Hojib, asar orqali, bilimsizlikni jamiyatning zaifligi sifatida ko'rsatib, ilmni o'rganish va unga amal qilishning muhimligini ta'kidlaydi. Bilim insonni nafaqat jismoniy, balki ma'naviy rivojlanishiga ham yordam beradi.

4. Axloqiy qadriyatlar: Asarda axloqiy qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Yusuf Xos Hojib insonlarning axloqiy jihatdan yuksalishini, o'zini boshqarishini, sabr-toqatli va samimiy bo'lishini tavsiya qiladi. Insonlar bir-biriga yordam berish, o'zaro hurmat qilish va to'g'ri yolda harakat qilishlari kerakligi ko'rsatilgan. Axloqiy va ma'naviy fazilatlar nafaqat shaxsiy baxt, balki jamiyatning barqaror rivojlanishining asosi sifatida taqdim etiladi.

"Qutadg'u bilig" dunyo olimlarining doimiy e'tiborida bo'lib, o'zbek, turk, rus, qozoq, qirg'iz, ozarbayjon, turkman, uyg'ur, ingliz, nemis tillarida ilmiy tarjimalari va tadqiqotlari nashr etilgan. 2019-yilni YUNESKO tomonidan "Xalqaro "Qutadg'u bilig" yili" deb e'lon qilindi. 2020-yil 27-28-noyabrda Toshkent davlat sharqshunoslik universitetida ushbu buyuk yozma yodgorlikning 950 yilligi munosabati bilan "Jahon turkologiyasining buyuk obidasi "Qutadg'u bilig" va uni o'rganishning dolzarb masalalari" mavzuida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya o'tkazildi.

XULOSA

Yusuf Xos Hojibning "Qutadgʻu bilig" asari oʻzining didaktik, maʼrifiy va falsafiy mazmuni bilan ajralib turadi. Asar, oʻzining zamonasi uchun jamiyatni axloqiy, siyosiy va ijtimoiy jihatdan yuksaltirishga qaratilgan gʻoyalarga boy boʻlib, davlat boshqaruvining samarali tamoyillarini, insonning baxtli hayot kechirish uchun kerak boʻlgan sifatlarni va axloqiy qadriyatlarni taqdim etadi. Ushbu asar turk xalqi va butun Oʻrta Osiyo madaniyati uchun muhim ahamiyatga ega boʻlib, oʻzining didaktik xarakteri va axloqiy gʻoyalari orqali bugungi kunda ham dolzarb boʻlgan taʼlimotlarni beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Oʻzgor, S. Turk adabiyotining klassik asarlari. Istanbul: "Tarih ve Edebiyat Yayınları" - 2011.
2. Rahmonov N. Oʻzbek adabiyoti tarixi. Toshkent – 2017.
3. Mallayev N. Oʻzbek adabiyoti tarixi, Toshkent – 1976.
4. Imom Buxoroy nomidagi Toshkent davlat islom instituti, "Tillar" kafedrasida katta oʻqituvchisi Yernazarov Fakhriddin - Yusuf Xos Hojib va uning mashhur "Qutadgʻu bilig" asari. <https://oliymahad.uz/41621>.
5. "Qutadgʻu bilig" Yusuf Xos Hojib. – https://uz.wikipedia.org/wiki/Qutadg%CA%BBu_bilig?wprov=sfla1.